

Osmi dio

Sandžak - Crna Gora

Na položaju kod Foče

MUSTAFA GLUHIĆ

Sjetio sam se daleke 1944. godine, negdje s proljeća i borbe s Nijemcima. Branili smo jednu kotu koju, po naređenju komandanta brigade Dragana Stanića, nismo nikako prepustili Nijemcima. Rečeno nam je, da preko mosta u Foči prelazi Vrhovni štab, osim druga Tita, koji se tada nalazio na drugom položaju.

»Drugovi«, rekao je Stanić, »Nijemce propustiti ne smijete. Pustite ih blizu i na moj znak otvorite vatru«. Tako je i bilo. Pustili smo ih veoma blizu i kad smo već čuli njihovu poznatu komandu »los« i »forverc« otvorili smo na njih ubitačnu vatru iz svih oružja, naročito iz puškomitraljeza »šaraca«, kojih smo, inače, imali dovoljno.

Nijemci nisu prošli. Ne samo da nijesu prošli, nego su pretrpjeli i velike gubitke. Ostalo ih je mnogo mrtvih i ranjenih ispred našeg položaja.

U toku borbe bio sam neposredno kraj komandira čete Nikice Mrđe. Metak ga je pogodio više šake lijeve ruke. Prekinuta vena, lila je krv kao iz česme. Na svaki otkucaj njegovog srca po jedan mlaz. Zamolio sam ga da mu vežem ruku više nadlaktice da sačuva krv. Nije hteo da me posluša, rekavši da sačekam i nastavi sa vatrom po neprijatelju, uz izdavanje komandi.

Uslijed velikog gubitka krvi, Nikica je duže vremena proveo u bolnici. Preživio je rat i ne tako dugo prisustvovao sam ispraćaju posmrtnih ostataka rezervnog pukovnika Nikice Mrđe u Sarajevu.

Od Stolca do Kule i od Kule do Rakove noge

NIKOLA ILIJAŠEVIĆ

Prvih dana aprila 1944, u popodnevnim časovima, 2. krajiška brigada je stigla u rejon Preville i razmjestila se u selima: Podstolac, Palež, Kruškova Ravan, Bjelišići, Vučinići i Bunčići. Prvi bataljon se smjestio u selu Podstolac i Palež, kota 1519, i spriječio neprijatelja u njegovom zaposjedanju od pravca Gorazda. Dok smo dolazili na taj prostor posmatrao sam Stolac, koji se izdizao iz zaravni, kao stog sijena u ravnoj njivi, ne sluteći da će mi ostati u vječitom sjećanju.

Suton je počeo da pada. Četa kreće na zadatak, iscrpljena u prethodnim borbama oko Trnova, Kisjelice, Leletinog Hana i Delijaša. Prati nas susnježica. Ulazimo u šumu. Noć je. Vodič nam je mještatin. Izgubili smo stazu, pa krećemo nasumice sjeverozapadnim padinama Stolca. Izlazimo iz šume. Još je stotinjak metara do vrha Stolca. Prati nas jak vjetar i susnježica. Na vrhu je malo prostora, te dva voda ostaju u šumi, a jedan kreće ka vrhu Stolca, koji nije pošumljen. Na sam vrh izašli smo u svanuće i sukobili se sa Nijemcima, koji su stigli u isto vrijeme od sela Margetići. Koristili smo gromade kamenja kao zaklone i na dohvat bombi ostali smo prikovani cio dan i jedni i drugi. Djelila nas je samo jedna mala presjedlina. Pripucavali smo jedni na druge. Nijemcima nije uspjelo da ovladaju Stolcem, što je našim snagama omogućilo da se nesmetano odmaraju u podstolačkim zaseocima.

Posle 24 časa, okovani hladnoćom, bez hrane, vezani uz neprijatelja, dobili smo naređenje da se četa povuče sa Stolca. Kada smo došli u selo Podstolac i Kruškova Ravan nismo našli nikoga od naših jedinica. Saznali smo od mještana da su jedinice prije nekoliko časova napustile selo. Krećemo njihovim tragom - prtinom, i u jutarnjim časovima stižemo 1. bataljon u selu Mokro Polje. Poslije kraćeg predaha, krenuli smo u pravcu sela Mazline, gdje smo dočekani jakom vatrom iz rejona sela Sočevići. Razvili smo se u manje kolone i iz pokreta odbili neprijatelja. U toj borbi teško je ranjen delegat voda Trivo Milešević. Nošenje ranjenika na nosilima po dubokom i vlažnom snijegu nametnulo je četi još jednu tešku obavezu. Po dolasku u selo Mazline bataljon je imao kraći odmor, a Trivi je ukazana ljebarska pomoć. Ekonom čete Rade Kečan pobrinuo se za dobar ručak.

Prvi bataljon je zatim krenuo pravcem selo Vujnovići - Varoš i došao u Dobro Polje, koje nam je bilo dobro poznato. Već nekoliko puta smo tu dolazili i uvijek se zadržavali par časova. Tako je bilo i ovoga puta. Treća četa nije imala odmor. Dobila je zadatak da štiti intendanta

brigade i intendante bataljona koji su sa komorom, krenuli u rejon Kalinovika da nabave namirnice. Krenuli smo u prve jutarnje časove cestom Dobro Polje - Kalinovik. Dolaskom u selo Šivolje iznenadili smo četnike, koji nisu imali vremena ni za kakav otpor. Neki su bježali bez odjeće, iskačući kroz prozore, u pravcu šume Borijsa i Kalinovika. Italijani koji su bili u sastavu čete otišli su na svoju ruku u selo Borijsa, vjerovatno da se snabdiju hranom. Pošto su intendanti obavili svoj zadatak, dat je raketom znak vodovima za povlačenje, jer su bili istureni na Balinom brdu i Kužinom brdu radi obezbeđenja. Četnici, saznajući od mještana da su Italijani napustili selo Borijsa pojurili su da ih zarobe. Zahvaljujući upornosti, uspjeli smo da ih spasimo. Kamene ograde su nam omogućile davanje uzastopnog otpora i organizovano povlačenje sve do Oštre glave i Katuništa. Kada smo stigli u Dobro polje, u popodnevnom časovima, čeka nas je ručak i kraći odmor. U borbi sa četnicima naročito su se istakli: desetar Ahmet Junuzović, puškomitraljezac Dušan Tankosić, Dragan Nedimović i Mile Škorić, zvani Lala.

Noću, 7/8. aprila, 1. bataljon na čelu brigade bio je u pokretu ka Trnovu. Treća četa je i dalje nosila ranjenog delegata Trivu. Komandant bataljona Gojko Milojica i komesar Milan Makivić naredili su mi da odredim vod koji će Trivu odnijeti u selo Boljanoviće i ostaviti u kući domaćina kod koga je štab bataljona boravio prije izvjesnog vremena, dok mi ponovo ne dođemo. Sa vodom Boška Tomića i delegatom Davidom Gačešom išao je i zamjenik komesara Zaim Hadžiisaković. Ostavili su Trivu kod tog domaćina, a on im je skrenuo pažnju da ima sina u četnicima i da nije siguran da je Triva bezbjedan, pa je predložio da ga sakriju na tavan, u bure. Po odlasku voda iz sela četnici su došli u kuću i ranjenog Trivu našli i na svirep način ubili. Trivu sam cijenio i poštovao. Bio je stariji čovjek, ozbiljan i čvrstog karaktera. Rodom je iz Male Krupske Rujske.

Prvi bataljon je u zoru izbio pred Trnovo. Prva i 3. četa bez jednog voda imale su zadatak da napadnu Trnovo, a 2. četa selo Tošiće. Prema prikupljenim podacima, Trnovo su branile manje snage u žandarmerijskoj kasarni, a selo Tošiće četnici. Mislili smo da ćemo bez poteškoća zauzeti Trnovo. Međutim, dočekala nas je jaka vatra, pa smo bili prikovani na dostignutoj liniji. Koristeći nadgrobne spomenike i jarugicu iza groblja, spriječili smo neprijatelju prodor ka Tošićima i omogućili jedinicama brigade prolaz kroz Tošiće u pravcu Godine i Ledića. Prva i 3. četa povukle su se u selo Tošiće. Prva četa je krenula za bataljonom, a 3. ostala na kosi između komunikacije i sela Tošića, sa zadatkom da spriječi neprijatelju prodor iz Trnova u Tošiće, da sačeka jedinice 19. birčanske brigade i omogući joj prolaz kroz Tošiće ka Turovima, i dalje. Devetnaesta birčanska brigada nije uspjela da se probije do Tošića zbog intervencije jačih neprijateljskih snaga iz Trnova i pristiglog pojačanja iz Sarajeva.

U sumrak je 3. četa krenula za bataljonom ka Ledićima. Vod koji je nosio delegata Trivu trebalo je da nas stigne do Trnova, ali o njemu

nismo imali nikakve podatke. Pretpostavili smo da je krenuo sjevernim padinama Treskavice, što se i obistinilo. Preživjeo je pravu golgotu. Neki borci su ostali na vječitoj straži u ambisu prašume, zavijane i za-leđene Treskavice. Ostaci voda sustigli su nas drugog dana u rejonu Rakitnice i Tušila. Izvještaj zamjenika političkog komesara Zaima Hadžiisa-kovića bio je dramatičan. Samo što se vod smjestio, otpočela je borba kod 3. bataljona sa Nijemcima koji su išli za vodom 3. čete. Treći ba-taljon bio je iznenađen, pojavom Nijemaca i nije pružio organizovan ot-por. Imao je i gubitak. Neprijatelj je odbijen intervencijom 2. bataljona.

Po dolasku u Tušila 3. četa je prenoćila u seoskim kućama. Hrana je bila dobra, seljaci su nas toplo dočekali. Sjutradan smo prešli rijeku Rakitnicu i razmjestili se u obližnjim selima. Poslije ručka, u popodnevnim časovima, dobio sam zadatak da sa četom idem u selo Ježeprosinu, da se tamo javim u štab brigade. U štabu sam vidio zabrinuta lica ko-mandanta Dragutina Stanića, političkog komesara Idriza Čejvana i os-talih članova štaba. Pretpostavio sam da je situacija teška. Slijedilo je kratko naređenje komandanta brigade: »Četom zaposjesti Pločnik i spri-ječiti neprijatelju prolaz preko mosta, koji smo koristili za prelaz preko rijeke Rakitnice«. Sa četom sam zaposjeo Pločnik, ispred koga se nala-zio ambis. Ekonom Rade Kečan snašao se za hranu čete.

Sjutradan, u jutarnjim časovima, 3. četa je došla u sastav bataljona u selu Gradeljini. Dan je bio lijep. Cijeli dan smo maršovali, a neprija-teljeva avijacija je bila aktivna. Imali smo nekoliko ranjenih drugova. Prešli smo rijeku Neretvu kod Glavatičeva u svanuće. Prvi bataljon se razmijestio u rejonu Kule, nedaleko od Neretve i Boračkog jezera. Tre-ća četa je dobila zadatak da zaposjedne položaj na pošumljenom gre-benu, sjeverozapadno od Kule. Zbog položaja čete čuo se žubor Neret-ve. Po njenom razmještanju pozvan sam u štab bataljona. Sjedjeli smo na jednom proplanku. Znali smo za četničku grupaciju u šumi južno od Kule. Gledajući naš minobacački vod je zbog pogrešnog uzimanja ele-menata, ispalio granatu koja je pala usred štaba. Zarila se jednim dije-lom u zemlju i, na sreću, nije eksplodirala. Vraćajući se u četu pregle-dao sam borbeni raspored. Nije dugo prošlo, a četnici su otpočeli na-pad. Bili smo takoreći bez municije. Bilo je boraca koji su imali samo po neki metak. Takvo stanje je bilo i u bataljonu, i u brigadi. Do mu-nicije se dolazilo jedino otimanjem od neprijatelja. Naredio sam da se vatra ne otvara dok se četnici sasvim ne približe, i odredio nekoliko bo-raca da ispale samo 2-3 metka, a ja ću glasno povikati: »Ne pucati, hva-tati žive«. Tako je i postupljeno. Četnici su prijetnju shvatili kao opas-nost da padnu živi u naše ruke, pa su se povukli.

Prelazeći rijeku Neretvu na istom mjestu i krećući se prema Gor-njoj Ljutoj namjeravali smo da pregazimo rijeku Ljutu i, preko Treska-vice, pređemo komunikaciju Kalinovik - Trnovo. Po dolasku u rejon prelaza pokušali smo da je pređemo gazom, ali nismo uspjeli. Izgubili smo nekoliko boraca i tovarnih grla. Nešto uzvodno pronađen je uzak tok rijeke, pa smo ga premostili isječenim drvećem. Otpočeo je prelaz

i pentranje uz litice Treskavice, koje se naglo spuštaju prema rijeci Ljutoj. Još za vidjela popeli smo se na plato Treskavice, a dalji pokret je izveden noću, pod jakim ledenim vjetrom i kišom. Teren je bio besputan. Često je prekidana kolona od udara vjetra i gubljenja orijentacije, tako da smo cijelu noć trpjeli natčovječanske napore. Po dolasku u selo Krbljine dobili smo kraći odmor.

Marš od Ljute do Haništa trajao je dan i noć, što bi u normalnim uslovima prešli za 4-5 časova. Po prelasku komunikacije Kalinovik - Dobro Polje naišli smo na nabujalu Bistricu, koja nam je usporila pokret. Jedinice bataljona razmjestile su se u selu Osiju i Pravići, a ostale u selima istočno od bataljona. Poslije napornog marša i savlađivanja planinskih masiva i uzastopnih borbi, poslije 5-6 dana, došli smo u rejon iz kojeg smo otpočeli marš. Poslije kraćeg odmora krenuli smo prema Jahorini i prešli komunikaciju Rogatica - Sokolac u rejonu Kule. Sukobili smo se sa njemačkim snagama u rejonu Sokolović i Devetak. Zatim smo krenuli prema Žljebovima, Riječima, Bjelosavićima i došli u Rakovu nogu, gdje smo se sukobili sa četnicima, koji su pobjegli prema Vučijoj luci. U Rakovoj nozi završio se taj dio našeg dugog i teškog borbenog puta.

Manevrisanje i dejstvo jedinica 2. krajiške brigade na borbenom putu dugom 350-400 kilometara u besputnim planinskim predjelima uslovalo je dejstvo neprijatelja sa više pravaca. Naime, namjeravao je da opkoli i uništi naše snage. Neprijatelj je primjenio novu taktiku - noćna dejstva, koja ranije nije praktikovao. Osim toga, dejstvovao je sa manjim snagama u više pravaca, čime je sužavan manevarski prostor našim jedinicama.

Nama je nedostajala municija i hrana, i bili smo brojno oslabljeni u borbama na planini Zvijezdi i Romaniji u šestoj neprijateljskoj ofanzivi decembra 1943. i januara 1944. godine. Takvim manevrisanjem naših jedinica izbjegavao se direktan sudar radi čuvanja jedinica brigade, u čemu se i uspjevalo.

Rakitnica

MILOSAV GAJIĆ

Početak aprila 1944. borci 2. krajiške brigade zapamtili su kao veoma mučan i težak. Bio je to za njih jedan od težih perioda na slavnom borbenom putu. Tih dana brigada je vodila žestoke, svakodnevne borbe na sektoru Jahorina, Trnovo, Treskavica, u dolinama planinskih rijeka Rakitnice, Ljute i gornjeg toka Neretve. Brigada se prebacila u Glavatičevo, preko Neretve na hercegovačku stranu, ali se ni tu nije zadržala. Ponovo se vratila u veoma teškim okolnostima, preko Treskavice i Jahorine i stigla na Devetak-planinu.

To su bili teški dani u vrletima zavijane snijegom planine Treskavice. Stalno u pokretu, po bespuću, bez hrane i municije. Brigada je bila odsječena od ostalih jedinica, a pošto je bila pritisnuta svakodnevnim udarima jakih neprijateljevih snaga, naročito se oskudijevalo u municiji. To je činilo situaciju veoma mučnom, jer nedostatak municije u uslovima svakodnevnih napada neprijatelja, bio je posebna briga i nama borcima, i to nam je stvaralo posebnu psihozu. Zato je komandant brigade Stanić na jednom sastanku bio primoran da ljutito izjavi: »Tko nema municije bacićemo i puške, pa ćemo na neprijatelja krenuti golih šaka, isto kao i 1941. godine«. Bilo je mučno gledati iznurene, do krajnjih granica iscrpljene i umorne borce, kako se teško kreću po liticama surove Treskavice.

Tih dana je brigada, poslije oštih borbi sa četnicima i Nijemcima oko Trnova, krenula na Treskavicu preko divlje planinske rijeke Rakitnice. Poslije dugog i napornog marša, kroz sniježnu oluju, stigli smo u dolinu Rakitnice. Brigada se zaustavila po raštrkanim siromašnim planinskim zaseocima. Ranjenike nismo mogli da nosimo sa sobom, pa je donesena odluka da se ostane po usamljenim seoskim kućama, kod ljudi u koje smo imali više povjerenja. Za čuvanje, obilazak i liječenje ranjenika određena je mlada bolničarka Ava, rodom iz Bihaća. Ona je bila Muslimanka, pa je baš ona određena da ostane sa ranjenicima stoga što su to bila uglavnom muslimanska sela. Obukla je seosko odijelo, jer u uniformi nije mogla da opstane. Pri našem polasku došla je da se pozdravi sa svojim drugovima i drugaricama. Svi smo govorili kako joj lepo stoje dimije, ali nam je bilo žao da je ostavimo. Ava se sa suzama u očima rastala sa nama, ali je ipak ostala sa ranjenim drugovima.

Sela u Rakitnici ostala su nam u sjećanju još po jednom događaju. Tu je održan i jedan značajan sastanak rukovodstva brigade, na kome je raspravljano o nastaloj, teškoj situaciji za brigadu i njene borce.

Donesena je odluka o daljem pokretu prema Neretvni i prelazu preko Neretve na hercegovačku stranu. Toga dana, neposredno pre sazivanja sastanka, bio sam sa komandantom brigade Stanićem na položaju - u izviđanju.

Našli smo se na jednom visokom brijegu, odakle smo imali dobar pogled i uvid u naše položaje, a osmatrali smo i pravce glavnih pokreta i napada neprijatelja. Ispred nas se nalazio 3. bataljon, koji je vodio borbu sa jednom ne baš velikom neprijateljskom jedinicom. Naš bataljon se poslije kraće borbe povukao. Stanić je to posmatrao, pa je ljutito opomenuo komandanta bataljona: »Ah, Ševo, bogati tvoga, što radiš, umjesto da ih sačekaš i da bandu uništiš, jer ih inače nema mnogo, ti povlačiš cio bataljon«. Naveče, na sastanku, Ševo je objasnio da je morao da se povlači jer borci nisu imali municije i nisu imali čime da se tuku.

Toga dana, kasno naveče, u jednoj seoskoj kući održan je sastanak rukovodstva brigade. Mi kuriri smo pripremali prostoriju. Postavili smo stražu i odredili patrole. Iz obližnjih kućeraka donosili smo stolice, klupe i tronošce, da bi se moglo sjesti. Otišao sam u jednu kuću za stolice. Kada sam ušao, zatekao sam više žena i staraca. Svi su klečali na koljenima, okrenuti na stranu suprotnu od vrata i molili su se bogu klanjanjem. Pitao sam mogu li da uzmem dva tronošca, jer su mi potrebni za sastanak, pa ću ih vratiti. Niko mi ništa nije odgovorio. Ljutito sam rekao da ću sam uzeti i da ću im vratiti. Tako sam i postupio. Kada sam došao u štab ispričao sam komandantu taj slučaj. Stanić mi je rekao da se ne ljutim, jer je takav običaj - vjernici kada se mole bogu ne smiju ni sa kim da razgovaraju. To je vjersko pravilo islama, rekao mi je, a mi imamo prećih poslova i zadataka u ovoj situaciji.

Sprovođenje ranjenika iz Trnova u divizijsku bolnicu

NIKICA MRDA

Druuga krajiška brigada je vodila danonoćne teške borbe u toku februara, marta i aprila 1944. na položajima oko Sokolca, Rogatice, Goražda i Foče.

Brigadu je ofanziva zatekla u rejonu Trnovo - Dujmovići. U tim borbama imala je izvjestan broj teže i lakše ranjenih boraca.

Ofanziva je bila u toku i očekivalo se da će borbe biti još teže kao i duži marševi, manevri i pokreti. Da bi mogla obaviti zadatak, bilo je nužno da se brigada oslobodi teških i nepokretnih ranjenika. Zato je komandant brigade naredio da se svi lakši i pokretni ranjenici ostave u brigadnoj bolnici, a oni teži, nepokretni, prebace u divizijsku bolnicu. Za obavljanje toga zadatka u štab 3. bataljona pozvani su komandir i komesar 3. čete radi prijema zadatka. Poslije toga, komanda čete je primila ranjenike, saznajući koliko ima onih koje treba nositi, a koliko onih koji mogu ići na konjima. Tako je za evakuaciju bilo oko 15 težih ranjenika, među kojima je bio komandant 2. bataljona Mičo Budimir, teže ranjen u vrat od artiljerijske granate kod Trnova u selu Devetak. On je nošen na nosilima sa još devet drugova, a ostali su jahali na konjima.

Poslije čestih i teških borbi četa je imala mnogo gubitaka, tako da je ostala sa 45-50 boraca. Da bi obavila zadatak pridodat joj je jedan vod Italijana, sa komandirskom vođa potporučnikom i dva podoficira, sa ukupno 25-30 vojnika, dobro naoružanih puškama, puškomitraljezima i ručnim bacačima, i sa dosta municije.

U toku noći, ranjenici su previjeni i pripremljeni za pokret. Komesar čete je sazvaio partijski sastanak i saopštio komunistima zadatke.

Sa četom je održan i vojnički sastanak, na kojem je napravljen raspored za nošenje ranjenika i određeno obezbeđenje u toku marša. Za obezbeđenje je bio određen naš 1. vod, a italijanski vod za nošenje ranjenika, na smjenu.

Za prvi dan marša, dugog oko 20 kilometara predviđeno je bilo da predemo put od Trnova do Dobrog Polja. Na marš smo krenuli oko 7 sati 10. aprila 1944. godine. Put nas je vodio glavnom komunikacijom, veoma nepogodnom i sa velikim nagibom, sa velikom nadmorskom visinom i kroz pošumljene predjele. Tako nam nije prijetila opasnost iz vazduha. Postojala je mogućnost da nas napadnu četnici, ali smo organizovali dobro obezbeđenje ispred kolone, i bočno.

Dobro Polje je selo sa 15-20 kuća, smješteno u jednoj kotlini, udaljeno od ceste oko jedan kilometar, okruženo planinskim visovima Tres-

kavice i Jahorine. U njega smo stigli oko 18 časova. Pošto je postojala mogućnost da nas napadnu četnici, komanda čete je organizovala jača obezbeđenja za sva streljačka odeljenja sa jednim odeljenjem teških mitraljeza. Odjeljenje teških mitraljeza postavljeno je na jedno uzvišenje, sjeverno od sela, na glavnoj cesti Trnovo - Dobro Polje, sa komandnom odjeljenja Radom Dardom. Jedno odjeljenje je postavljeno na koti 1170, na potoku riječice Bistrice, a drugo u pravcu sela Nasići i kote 1185.

Vod Italijana koji je bio pridodat četi bio je jako zapušten. Trebalo je preduzeti higijenske mjere i parenje odijela. Dato je uputstvo bolničarki čete Jovanki Bundži da sa vodnim bolničarkama Bojom Novković i Stanom obavi taj zadatak.

Za drugi dan marša, koji je prema planu bio još duži i naporniji, trebalo je nahraniti vojsku i ranjenike i pripremiti ih za marš. Ekonomu čete Dušanu Čurčiji dat je zadatak da skuva dobru večeru i dobar doručak i da sve bude na vrijeme da bi borci bili spremni za naporan marš.

Kada su četa i ranjenici doručkovali i pripremili se za pokret, odjeljenja su ostala na položajima do izlaska ranjenika na glavnu cestu Dobro Polje - Kalinovik. U tom trenutku četnici su napali sva obezbeđenja i potisli ih sa njihovih položaja. Veća grupa je napala 1. odjeljenje i odjeljenje teških mitraljeza, nastojeći da borce žive pohvataju i zarobe. To im je i uspjelo. Zarobili su odjeljenje teških mitraljeza i nastavili da jure da nam presjeku odstupnicu.

U tom trenutku komandir čete, sa odjeljenjem koje se kretalo za ranjenicima potokom rijeke Bistrice, napao je četnike s leđa, gdje se nalazio i komandant četničke brigade. Bili su iznenađeni. Odjeljenje je izvelo juriš i došlo je do borbe prsa u prsa. U toj borbi poginuo je, pogođen iz pištolja, komandir četničke čete, komandant četničke brigade i pet četnika. Druga grupa četnika napala je ranjenike, koji su se povlačili potokom Bistrice. Dok je 1. vod obezbjeđivao četu sa pravca kote 1170, 2. vod je obezbjeđivao pravac kretanja prema Kalinoviku. U trenutku napada na ranjenike 2. vod je vratio dva odjeljenja da odbiju napad četnika. Do njihovog dolaska četnici su se bili već približili ranjenicima i došlo je do borbe između ranjenika i četnika. Iako teško ranjen i na nosilima, Mačo Budimir se prihvatio pištolja i tukao četnike, a i ranjenicima koji su bili naoružani naredio je da se bore. Za odbranu ranjenika, njihovo obezbjeđenje i odbijanje četnika, u jurišu na čelu svojeg voda, poginuli su komandir voda Stojan Kordić i jedan ranjenik.

Kada je odbijen napad četnika nastavljen je pokret, a 1. vod je ostavljen u zaštitnicu kod Dobrog Polja dok ranjenici nisu izašli na vis iznad Dobrog Polja, na kotu 1185. Dalje kretanje je usmjereno prema selu Borje.

Išlo se preko slabo pokrivenog terena, pa je trebalo organizovati odbranu na položajima kota 1279 i kota 1248 Oštri vrh radi sprečavanja napada četnika.

Pošto je italijanski vod bio dobro naoružan i imao dovoljno municije, komanda čete je odlučila da četa preuzme nošenje ranjenika, a vod

Italijana da organizuje odbranu. Pozvan je komandir italijanskog voda da primi zadatak, ali se on suprotstavio psujući i nas i našu borbu.

Izrazio je želju da se preda četnicima ili da ide pravo u Kalinovik, u kojem je bio naš 4. bataljon. U takvoj situaciji komanda čete se morala obračunati sa njima - vod Italijana je razoružan i njihovo oružje dato borcima čete, a četno oružje Italijanima. Oni su angažovani i za nošenje ranjenika. Četa je oganizovala odbranu dok se ranjenici nisu udaljili preko Kalinovičkog polja, pravcem Gradina - Ovče brdo - selo Suvolji i dok nisu stigli do sela Borje. U selo smo stigli oko 18 časova i predali ranjenike u divizijsku bolnicu, koja se pripremala za evakuaciju u Foču. Pošto je ofanziva bila u najvećem jeku, a mi nismo imali vezu sa brigadom i nismo mogli da se vratimo, odlučili smo da sa četom krenemo u štab divizije, koji je tada bio razmješten u selu Miljevine. Po dolasku smo se javili komandantu divizije Peri Kosoriću.

Od njega smo primili naređenje da sa četom ostanemo pri štabu radi obezbeđenja, dok se ne uhvati veza sa brigadom i stvore uslovi za povratak. Tu smo ostali pet dana, a zatim krenuli u štab brigade koji se nalazio u Dobrom Polju. Tu nas je primio komandant brigade, kojeg sam obavijestio o teškoćama pri sprovođenju ranjenika, o napadu četnika i borbi za odbranu ranjenika i o hrabrom držanju svih ranjenika, posebno druga Maće, koji je, iako teško ranjen i nošen u nosilima, pomagao komandi čete i učestvovao u borbi.

U toj borbi hrabro je poginuo komandir 2. voda Stojan Kordić štiteći svoje ranjene borce. Poginuli su i jedan borac i jedan ranjenik.

Drug Stanić nam se zahvalio i pohvalio četnu za obavljanje zadatka i sprovođenje ranjenika, a izrazio je i žaljenje za poginulim drugovima.

Desetar i puškomitraljezac

JOCO MILOSAVLJEVIĆ

Dolaskom u brigadu, odmah sam bio raspoređen u desetinu Rajka Bukše u 3. vod 3. čete 1. bataljona. Rajko je već bio desetar i ujedno puškomitraljezac. Bio je neverovatno hrabar borac i pravedan starješina.

Već iskusan borac, sve svoje znanje prenosio je na borce svoje desetine i služio primerom, kako treba uništavati neprijatelja.

Odmah me je odredio za svoga pomoćnika na puškomitraljezu. Tako smo bili zajedno u nizu borbi na Romaniji. U decembru 1943. naša 3. četa je vodila borbu sa četnicima na Kalinoviku. Sa nama je bio i jedan italijanski bataljon, koji se naglo povukao pod pritiskom četnika. Zbog toga, četa se našla u teškoj situaciji. Komandir čete je naredio vodniku 3. voda Nikoli Tomiću da odredi jedan dio voda za zaštitnicu čete. Vodnik je odredio Rajka Bukšu i mene sa puškomitraljezom. Posjeli smo jedno uzvišenje. I pored brze paljbe iz Bukšinog puškomitraljeza, četnici su brzo prilazili našem položaju, kako sa fronta, tako i sa bokova. Iako su trpjeli velike gubitke, četnici su i dalje nastupali, težeći da nas zarobe, tako da su nam već bili prišli na odstojanje od oko 50 metara.

Rajko, kao iskusni ratnik i puškomitraljezac, ocjenivši situaciju, naredio je da se odmah povučemo za četom, koja još nije bila stigla na sledeći položaj. Prilikom povlačenja bio sam pogođen u leđa i prilično teško ranjen, tako da su mi ruke otkazale i puška ispala iz ruku. Rajko se i u tom momentu vrlo brzo snašao, uzevši moju pušku i mene podigavši i hrabreći me da se brže krećemo za četom, jer bismo, inače, mogli pasti i četnicima u ruke.

Rajko Bukša poginuo je kod Trnova, Sarajevo, kada je gelerom artiljerijske granate bio smrtno pogođen u glavu.

To se desilo ovako: Nijemci su naš položaj tukli snažnom artiljerijskom vatrom, tako da su svuda oko nas padale granate. Rajko je svom odeljenju naredio da zauzme zaklone, a on je lično uspravno stajao i osmatrao situaciju. U tome momentu pala je jedna granata u blizini nas i geler je Rajka pogodio u glavu i smrtonosno je pogođen. Tako smo mi ostali bez našeg hrabrog komandira odeljenja.

Partijska kazna zbog meda

VASILJE JOVANOVIĆ VASO

Krajem maja 1944. godine 2. krajiška brigada krenula je iz sela Virak ispod Durmitora, prešla most na rijeci Tari i došla na prostor Čelebića, Čajniča i Meljaka.

Početkom juna 1944. nalazila se u Višnjici, Zahumu i Meljaku. Tu je bila razmještena po raštrkanim planinskim kućama na kraćem odmoru.

U to vrijeme bio sam zamjenik komandira 1. čete 1. bataljona. Moja četa je bila smještena u jednoj bačiji - ovčjem toru na kraju zaseoka. Tu smo se nekoliko dana odmarali.

Jedne večeri obavijestio me vodnik 1. voda Janko Adamović da je primjetio nedaleko, u jednom potoku, dvije trnke - košnice pčela, skrivene u paprati. Predložio mi je da ih uništimo i med podijelimo borcima čete. Upitao sam ga da li zna da barata sa pčelama. Odgovorio mi je da ne umije. Poslije kraćeg razmišljanja, rekao sam mu da sjutra dan u svanuće uzme dvije kofe - kante od kuvara i da ćemo nas dvojica to srediti. Skrenuo sam mu pažnju da to drži u tajnosti. Prije rata sam sa ocem vadio med iz košnica, i bio sam ubijeđen da ću, uz njegovu pomoć, sve to lijepo srediti i izvaditi med. Prema dogovoru, uzeli smo kante, zahvatili vodu na potoku i uspješno izvadili med iz jedne košnice, polivanjem pčela vodom. Kada smo to isto uradili sa drugom košnicom desio nam se maler. Nestalo je vode u kanti i, dok je Janko donio drugu, pčele su se razletjele oko nas. Tada me je nekoliko izujedalo po čelu i po licu. Znao sam da moram hitro izvaditi žaoke iz mjesta ujeda, i to protrljati zemljom. To sam odmah i učinio. Kada smo završili vađenje, med smo pojeli i ostalo podijelili borcima čete, ne govoreći gdje je nabavljen. Poslije jednog sata, počelo mi je oticati lice od ujeda. Zatvarale su mi se oči. Rekao sam Janku da idem na tavan bačije i da ću gore ležati, a on da ostane sa četom.

Borci su za to vrijeme bili na času vojno-političke nastave u dvorištu, i čuo sam kada su pitali gdje je zamjenik komandira Jovanović. Janko im je odgovorio da sam nešto bolestan i da ležim na tavanu bačije.

Kada sam čuo razgovor u četi obuzela me je griža savjesti. Pomišljao sam svašta, pa i ono najgore što me može snaći. Prekršio sam partizansku disciplinu i napravio veliku grešku za koju se mora odgovarati.

Žena, vlasnica tih pčela, kada je primjetila da su joj pčele uništene, krenula je u štab brigade, gdje je našla intendanta brigade Ranka Zgo-

njanina. On je upitao: »Kuda ideš bona!« Odgovorila mu je da traži partizanskog komandanta Peka Dapčevića da mu se požali za uništene pčele. Intendant Ranko poveo je staricu kod komesara brigade Idriza Čejvana. Kada je saslušao ženu, komesar se nagodio sa njom, dao joj je jedan padobran i nešto brašna, što je ona sa zadovoljstvom prihvatila.

Tog dana, oko 11 časova, došao je zamjenik političkog komesara 1. bataljona Branko Bjelić i naredio da se odmah održi partijski sastanak sa članovima partije iz čete. Ja sam još ležao u bačiji, ali sam čuo sve što se u dvorištu pričalo. Tada sam pomišljao i da ih slažem da sam se udario o gredu bačije prilikom silaska sa tavana, i da sam od udara zadobio otekline na glavi. Ali, najednom sam te misli odbacio, jer sam osjećao da kao komunista ne smijem lagati, i da moram reći istinu. Odlučio sam da siđem s tavana, dođem na sastanak i kažem istinu komunistima.

Na partijskom sastanku vodila se duža diskusija. Svi su me kritikovali. Govorili su da to nisam smio uraditi. Na kraju sastanka Branko Bjelić je predložio članovima Partije da donesu odluku da se kaznim partijskim ukorom, a vodnik Janko opomenom. Predlog Branka Bjelića je jednoglasno usvojen, i tako sam zbog uništenih pčela i meda bio oštro kritikovan i partijski kažnjen.

*

Sa Jankom Adamovićem bio sam dobar drug. Zavolio sam ga čim sam došao u 1. četu 1. bataljona za zamjenika komandira. U borbama koje je ta četa vodila većinom sam se nalazio u njegovom vodu. Rođen je 1922. u selu Volarevo kod Prijedora. Prije rata bio je zemljoradnik. U NOB je stupio 1941, a u 2. brigadu 2. avgusta 1942. godine. Bio je borac u 1. četi 1. bataljona. Kao borac, bombaš i duže vremena puškomitraljezac u toj četi isticao se među borcima hrabrošću i lijepim ponašanjem. Kao provjereni borac, brzo je primljen u KPJ. Više puta, kao bombaš, učestvovao je u osvajanju neprijateljskih utvrđenja i zauzimanja gradova: Jajca, Bihaća i drugih uporišta. Dugo je nosio puškomitraljez »šarac«, kojim je kosio neprijateljske redove i po tome bio zapažen ne samo u četi nego i u bataljonu. Kad je postavljen za vodnika nije mogao odoljeti da se ne uhvati i za »šarac«, i tuče neprijatelja.

Na žalost, nije dočekao slobodu. Smrtno ga je pokosio neprijateljski mitraljez prilikom zauzimanja posljednjeg uporišta, za vrijeme oslobođenja Gornjeg Milanovca 17. septembra 1944. godine.

Borbe u rejonu Foče

NIKOLA ILIJAŠEVIĆ

Krajem juna i početkom jula 1944. godine 3. četa 1. bataljona držala je položaj u selu Gradac i zatvarala pravac od Zakmura, a 2. jula u popodnevnom časovima dobila je zadatak da usiljenim maršem krene u rejon Ustikoline, da u selu Vrničima pohvata ustašku miliciju i sprovede je u Foču. Četa se nečujno privukla u selo i opkolila kuću. Zatekli smo ih na spavanju, bez naročitog obezbjeđenja. Uz slab otpor, devetoricu smo zarobili, a ostali su pobjegli koristeći noć. Jedinice 2. bataljona, koje su zatvarale pravac Goražde - Foča, te noći su napadale milicijska uporišta u selima sjeverozapadno od Ustikoline. Poslije obavljenog zadatka 3. četa je krenula za Foču. Na putu nas je susreo kurir na konju, koji nam je prenio naređenje da se četa što prije vrati u rejon sela Gradac - Gradačke Stijene i razbije četničke snage koje su zaposjele položaje, koje je 3. četa držala prije polaska za Ustikolinu, spustile se na lijevu obalu Drine i otvarale vatru na grad Foču. Po dolasku čete u prvim jutarnjim časovima, iako umorni od napornog borbenog zadatka, razbili smo četnike, koji su pobjegli u pravcu Zakmura, nanoseći im gubitke.

Sjutra dan, 4. jula, četa je dobila novi zadatak - da brani viseći most na rijeci Drini u Foči. Raspored je bio slijedeći: dva voda na lijevoj, a jedan na desnoj obali u rejonu željezničke stanice. Kasnije smo saznali da se most brani radi dolaska proletera u Foču. Drugi bataljon je zatvarao pravac od Ustikoline ka Foči. Sjutra dan je slijedilo naređenje da se sa dva voda zaposjedne greben sjeverno od Foče, na desnoj obali Drine u visini mosta, a jedan vod da ostane i dalje u rejonu željezničke stanice radi odbrane mosta.

Po dolasku na greben, vodovi su raspoređeni u nekadašnja italijanska, zapuštena utvrđenja. Na grebenu Ilovinog brda, nedaleko od nas, nalazio se 3. bataljon, koji je zatvarao pravac od sela Javora. Prvi bataljon, bez 3. čete zatvarao je pravac Orahovske njive - Foča. Na položaj 3. čete stigao je zamjenik komandanta brigade Milan Zgonjanin i načelnik štaba brigade Krilov. Poslije njihovog kraćeg zadržavanja i procjene situacije, prema karti, četa je dobila naređenje da posjedne raskršnicu puteva na presjedlini istočno od Ilovinog brda i da se poveže sa 1. i 3. bataljonom i ne dozvoli neprijatelju prodor tim pravcem ka Foči.

Pošto je primila zadatak, četa je krenula južnim padinama Ilovinog brda, koje nisu pošumljene, a tu i tamo bila je po neka seoska kuća. Kretali smo kolskim putem, koji ide od sela Zlatar ka Foči. Samo što

je četa krenula na zadatak, na položaj 3. bataljona sručila se neprijateljeva uraganska vatra, a zatim je nastalo zatišje. Jedinice 3. bataljona izašle su iz šume na čistinu, odstupajući u pravcu Foče i rijeke Čehotine. Kada smo susreli 3. bataljon obavijestio sam štab bataljona o zadatku naše čete i pitao ih zašto odstupaju. Nisu mi odgovorili, već su nastavili sa odstupanjem. U takvoj situaciji sa četom sam prošao kroz stroj jedinica 3. bataljona koji je odstupao u pravcu dobijenog zadatka. Idući stotinjak metara, čuli smo šum i zveket neprijateljevog oružja, koji se približavao ka izlasku iz šume na čist prostor. Odlučio sam, koristeći mali usjek kolskog puta, da neprijatelja po izlasku iz šume na brisani prostor dočekamo plotunskom vatrom. Čim se pojavio iz šume, četa ga je obasula vatrom. Koristeći njegovu zbunjenost, krenuli smo na juriš i takoreći na njegovim leđima, gonili ga kroz šumu do k. 860, ne dajući mu da se organizuje za bilo kakav otpor. Zaustavljeni smo ispred k. 860 snažnom vatrom i ručnim bombama. U toj borbi teško je ranjen u desno rame komandir voda Boško Tomić. Slomljena mu je ključna kost, a teže je ranjen i jedan desetar, čijeg se imena ne sjećam. Sa četom sam se povukao na mjesto na kojem smo neprijatelja i sačekali. Ranjene drugove smo otpremili u brigadno previjalište u Foči.

Poslije toga okršaja, sa četom bez jednog voda krenuli smo da zaposjednemo raskršće na presjedlini. U toku pokreta popeli smo se na jedno uzvišenje i pokušali da osmotrimo neprijatelja na k. 860, ali uslijed pošumljenosti terena to nam nije uspjelo. Uputio sam desetara Dušana Tankosića sa dvojicom boraca da se privuku sa suprotne strane i osmotre. Tankosić je brzo izvijestio da neprijatelj ruča. Tada sam mu dao zadatak, da sa jednim borcem otvori vatru na neprijatelja sa pravca sa kojeg smo ga prethodno napadali da bi ga doveo u zabludu da se radi o ponovnom napadu, sa istog pravca. Glavnina čete se privukla kroz šumu iz suprotnog pravca i, istovremeno sa Tankosićem, otvorila vatru. Tako smo razbili snage neprijatelja na grebenu Ilovinog brda. U paničnom bjekstvu, uz osjetne gubitke, neprijatelj je ostavio iza sebe municiju i ratnu opremu, a imao je i gubitaka u ljudstvu. Primoran je da se povuče na lijevu obalu Drine.

Dok je 3. četa vodila borbu sa neprijateljem na grebenu Ilovinog brda, 2. bataljon je vodio upornu borbu sa neprijateljem u zahvatu komunikacije Ustikolina - Foča. Potpomognuti prispjelim proleterskim jedinicama iz pravca Miljevine, potisnuli su neprijatelja ka Ustikolini i Goraždu.

Uspješnim dejstvom 2. bataljona i 3. čete 1. bataljona bio je obezbijeđen prelaz preko mosta na rijeci Drini proleterskim jedinicama koje su kretale prema Sandžaku.

U borbama oko Foče i Goražda

DRAGO DAMJANOVIĆ

Krajem i početkom jula 1944. naša brigada je vodila borbe sa Nijemcima i ustašama oko Foče i Goražda u istočnoj Bosni. Komandir naše čete bio je tada Dušan Savić. Napadali smo na komunikaciju koja vodi od Foče ka Goraždu. Tada sam bio puškomitraljezac. Komandir nam je rekao da je zadatak veoma važan i da četa zajedno sa cijelim 2. bataljonom mora presjeći tu komunikaciju i izbiti na lijevu obalu Drine. Trebalo je da napadnemo kroz jednu sitnu bukovu šumu, gdje je lako moglo doći do gubljenja veze, uslijed slabe vidljivosti, te nam je rekao da ako se neko izgubi ide pravo ka Drini, gdje mora izbiti cijeli naš bataljon.

Bio je lijep i sunčan dan. Neprijatelj je sa ceste davao žestok otpor, ali smo polako i sigurno nastupali ka cesti. Pored mene se nalazio tadašnji pomoćnik komesara čete Nikola Stanić, rodom negdje od Bosanske Krupe, iz Podgrmeča. Najednom smo dobili jaku vatru iz jednog neprijateljskog puškomitraljeza »šarca« sa ceste, na udaljenosti od oko 400 metara. Stanić me je zapitao da li vidim odakle tuče taj »šarac«. Odgovorio sam mu da nastojim da ga zapazim, ali ga još ne primećujem. Pokazao mi je mjesto i rekao da pustim par rafala u tom pravcu. Spazivši ga, odmah sam to i učinio. U istom trenutku po nama je osuta još jača vatra iz automatskog oruđa, a počele su oko nas da padaju i mine od malog minobacača 50 mm.

Okrenuo sam se oko sebe i vidio da nema nikoga, da sam ostao sam, pa čak nije bilo ni mog pomoćnika, vrijednog i dobrog borca Milana Stupara, rodom od Rujiške. Odmah sam zaključio da je, najverovatnije, naređeno da se četa povuče, ali mene o tome niko nije izvijestio. Pokušavao sam uzvikom »veza« da dozovem nekog od naših. Uzalud, niko se na moj poziv nije odazvao.

Znajući za naređenje komandira Savića, krenuo sam naprijed ka Drini. Povremeno sam uzvikivao: »veza, veza«. Najednom je oko mene nastala tišina. Više se nije ni pucalo. Od gustog grmlja i granja pred sobom nisam vidio više od par metara. Još jednom sam uzviknuo »veza«, nešto mi je neko sa ceste, od rijeke Drine, odgovorio istim uzvikom »veza«. Bio sam srećan, jer sam mislio da su naši ipak dolje, da mogu sigurno ići i da je veza uspostavljena, pa sam sigurnije krenuo ka cesti, a puškomitraljez sam stavio na rame. Nakon 40 - 50 metara, odjednom su preda mnom iskrsla vojnici, obučena u neke žućkaste vojničke uniforme s šljemovima na glavama. Vidio sam cijevi uperene u mene

i istog trenutka sam ustuknuo natrag. Odmah su se čuli pucnji i rafali. Srećom, nijedan metak me nije pogodio, pa čak ni okrznuo. Koliko sam mogao ocijeniti, to su bili »dum, - dum« meci, koji eksplodiraju na najmanji dodir sa bilo kojim predmetom, pa me je to i spasilo, jer su meci eksplodirali prilikom dodira sa lišćem i granama među kojima sam se nalazio. Nisam imao vremena ni prilike da otvorim vatru iz svog puškomitraljeza, već sam, što sam mogao brže, požurio natrag - uz brdo, što dalje od ceste. Sad sam bio sasvim siguran da su se naši povukli, i znao sam da više nemam šta da tražim oko ceste i u dolini Drine. Ponovo sam krenuo kroz bukovu šumu, gdje se nije vidjelo dalje od par metara ispred sebe. Bio sam oprezniji. Nosio sam puškomitraljez u rukama, spreman da otvaram vatru. U jednom redeniku imao sam oko 15-30 metaka.

Ništa se nije čulo. Približavao sam se jednom putu, dobro poznatom, jer je vodio u selo u kojem ima dobrih trešanja, pa smo išli svakog dana da ih beremo. Odjednom sam na putu, ispred sebe, na oko 25 - 30 metara, opazio grupu neprijateljevih vojnika, u njemačkim zelenkastim uniformama. Prema mojoj procjeni, bilo ih je 15-20 vojnika. Grijali su se oko vatre. Neki su sjedeli, a neki stajali. Učinilo mi se da je većina ležala oko vatre. Za trenutak sam bio šokiran. Pitao sam se šta da radim. Bilo mi je sasvim jasno da su se naše jedinice povukle daleko gore na brdo, da sam sam i da su svuda oko mene njemački vojnici. Odmah sam se odlučio da tu priliku ne propustim, da rafalom raspalim po toj grupi vojnika, pa šta bilo da bilo. Na brzinu sam tri metka izvadio iz redenika i stavio u džep. Sa njima, ču, mislio sam, ako bude potrebno, oduzeti sebi život, a sve ostale ču ispaliti.

Naslonio sam »šarac«, i osuo po njima. Ništa se više nije vidjelo od dima i prašine, koja se stvorila od udaraca metaka po zemlji. Vojnici su se prevrtali i začuli su se nerazumljivi glasovi, kao i jaukanje. Sve skupa je trajalo veoma kratko, koji minut. Za to vrijeme na mene nijedan metak nije bio ispaljen. Koliko je neprijateljevih vojnika bilo ubijeno a koliko ranjeno, zaista ne znam. Sigurno je samo da je bilo veoma malo onih koji nisu bili ranjeni ili pogunuli.

Posle toga je opet zavladala tišina, a ja sam se brzim koracima počeo udaljavati i povlačiti ka cesti i Drini, samo da sam što dalje od tog prizora, koji mi je još uvijek bio pred očima. Otišao sam par stotina metara i sakrio se u jedan gust bukov džbun, pored kojega je žuborio plinski potocić koji se ulijevao u Drinu.

Moj zaklon je više ličio na plast sijena nego na grm, a izvanredno dobro me je sakrio od pogleda.

Vrijeme je i dalje lijepo i sunčano. Naokolo je bila tišina. Pored rijeke Drine, koja je od mene bila udaljena oko 300 - 350 metara vidjelo se mnogo neprijateljevih vojnika, sa konjima i ostalom opremom. Govorili su jezikom koji nisam razumio. Znači Nijemci su. Sve ih je više bilo, jer su od nekud pristizali. Budući da su vojnici svih armija isti - čim dođu do vode i imaju priliku za odmor raspremaju se, čiste i pripremaju nešto za jelo. Tako su ovoga puta i Nijemci radili.

Cestom su stalno prolazile kolone, neke u pravcu Foče, a neke u suprotnom, prema Goraždu. Njemački vojnici su prišli blizu mog grma,

ne znam tačno koliko, ali nije bilo više od četrdesetak metara. Jedan vojnik je nosio neki veš i umalo ga nije stavio na moj grm. Bio sam toliko žedan da su mi se usta spekla, pa nisam mogao ni pljuvačku da gutam, a nedaleko od mene žuborio je potočić bistre i hladne planinske vode. Međutim, pomoći nije bilo, morao sam trpjeti.

Takvo stanje je potrajalo negdje do po podne, kad su odjednom po Njemcima počele da padaju granate od minobacača sa mog brda gdje su odstupile čete našeg bataljona. Malo zatim, začula se i puščana i mitraljeska vatra iz tog pravca. Nijemci su se uznemirili i uzbudili. Vidim, pripremaju se za odlazak sa tog terena. Tovarili su konje i požurivali vojnike da se pakuju i tovare stvari što brže. Počeli su se povlačiti prema Goraždu. Odjednom sam sa brda čuo uzvike: »Naprijed proleterii, juriiš, naprijed 3. krajiška«. Naši su već bili u onom selu u kojem smo mi ranije brali dobre trešnje. Nekontrolisano su i spontano otvarali vatru iz puškomitraljeza prema cesti ka Goraždu, kojom su se u neredu povlačili Nijemci. Bio sam sasvim siguran da ću biti spasen i da je kraj mom iščekivanju i sakrivanju.

Iskočio sam iz moga grma i prvo pošao na potočić da se dobro napijem vode. Išao sam prema selu i jasno vidio partizane. Čuo sam kako vrište i vesele se i puštaju duge rafale za Njemcima koji su bježali. Na par stotina metara od sela, za svaki slučaj, sakrio sam se u zaklon i odatle pitao ko je gore. Dobio sam odgovor da je 3. krajiška proleterska brigada. Izašao sam iz zaklona i otrčao pravo k njima. Drugovi na koje sam prve naišao mislim da su bili baš moji Drvarčani. Pitali su me odakud ja tu, pa sam im sve ispričao kako je bilo. Nagovarali su me da ostanem s njima, jer su u njihovoj brigadi pretežno Drvarčani, a neko spomenu i to da je njihova brigada proleterska, pa je i radi toga normalno i bolje da ostanem s njima. Odbio sam sve ponude i pitao ih da li znaju gde je moja brigada. Neki od starješina je rekao da ne zna i da je vjerovatno tako lako neću naći. Tu noć sam prenoćio sa njima.

Drugog dana su me uputili u Foču u štab njihove divizije da tamo pitam za svoju brigadu. Došao sam u štab, mislim da sam doveden od komandanta divizije, kojem sam ispričao svoj slučaj i molio ga da mi pomogne da nađem svoju brigadu. On me je isto pitao odakle sam, pa sam rekao da sam iz Drvara, nastojao je da me ubijedi da ostanem u 3. krajiškoj proleterskoj brigadi, zatim mi je rekao da ću teško stići svoju brigadu, a uz to, kako ću tako dugo sam nositi svoj »šarac«. Ništa nije pomoglo. Ponovo sam molio da mi pomogne da nađem svoju brigadu. Rekao mi je neka mjesta - sela gdje bi se tada mogla nalaziti. Zatim je kazao da su ta mjesta od Foče udaljena oko dva - tri dana hoda. Još mi je komandant objasnio da se njegova divizija, kao i moja, sedamnaesta, spremaju za skori prelazak u Srbiju.

Bilo kako bilo, odlučio sam da potražim i nađem svoju brigadu. Nakon neprekidnog dvodnevnog pješaćenja od Foče prema Čajniču našao sam je u jednom selu, odnosno moj 2. bataljon. Bez pretjerivanja, moj dolazak u bataljon iznenadio je i rukovodioce mog bataljona i mog komandira, jer su svi mislili da sam poginuo ili zarobljen. Neki drugovi su izjavili, čak, da su vidjeli da sam poginuo, ali da nije bilo mogućnosti da me mrtva iznesu - izvuku. Međutim, sve se dobro završilo i svi

su bili radosni kad su me vidjeli, tim više što sam uspio da donesem i svoj puškomitraljez.

Nakon nekoliko mjeseci, pošto smo već prešli u Srbiju, sa grupom divizija koje je predvodio naš poznati komandant Peko Dapčević, bio sam pozvan jednog dana u štab bataljona, a mislim da je sa mnom bio i moj komandir čete Dušan Savić. U Štabu bataljona mi je tada uručeno odlikovanje »Orden za hrabrost«. Mojoj sreći i radosti nije bilo kraja. Nisam znao šta da kažem, jer u ono vrijeme svako odlikovanje je primano sa posebnom radošću. Htio sam da pitam nešto u vezi sa odlikovanjem, ali mi je neko od drugova rekao: »Damjanoviću, to ti je odlikovanje za hrabrost koju si pokazao kod Foče, kad si ostao živ i donio sa sobom i svoj puškomitraljez«.

Početkom 1946. godine prekomandovan sam iz svoje ratne brigade u 3. krajišku proletersku brigadu. Komandant brigade tada je bio Milan Zgonjanin. On mi je napisao i prvu karakteristiku.

Nešto kasnije, u novoj jedinici, slučajno mi je došla do ruku ta karakteristika, te sam je iz znatiželje pročitao. U njoj je, pored ostalog, bilo navedeno da sam u jednoj borbi jula 1944. u okolini Foče, u dolini Drine, sam uništio puškomitraljezom, jednu grupu njemačkih vojnika, jačine oko 20 ljudi. Kad sam to pročitao bio sam iznenađen, jer sam smatrao da ih ipak nisam toliko pobio. U isto vrijeme bio sam i zadovoljan. Prilikom jednog susreta sa Zgonjaninom pomenuo sam mu taj podatak i izrazio sumnju, tj. rekao sam da je taj broj ipak, po mom mišljenju, preveliki. On me je pogledao i rekao da je napisao samo ono što su naši obaveštajci saznali i priključili mome dosijeju. Naime, civili su kasnije pričali da su vidjeli i čuli od Nijemaca da je neki partizan, koji je bio sakriven u šumi oko njihovog sela, na putu iznenađa pobio grupu njihovih vojnika. Po njima, bilo ih je oko dvadesetak, zatim su pričali da su i sami vidjeli, jer su Nijemci te ranjenike i mrtve potovarili na konjska kola u njihovom selu i kasnije odvezli za Goražde.

Anegdota

DEVA TOPIĆ-ŠPELETIĆ

U prvoj polovini juna 1944, za vrijeme sedme neprijateljske ofanzive, 1. bataljon 2. krajiške brigade bio je na položaju kod Foče (ne sjećam se kako se selo zvalo). Poslije akcije izvedene na četnike kod Miljevina, vratili smo se u isto selo na kraći odmor. U bataljonu smo imali horsku grupu, a dirigent nam je bio obavještajni oficir Rade Komlenić Prznica.

U nedjelju poslije podne organizovali smo partizansku priredbu. Okupio se narod, a bina je bila improvizovana na blagoj padini. Za binu je poslužio tor za ovce, opleten prućem i pokriven pleterom od pruća i slamom. U njemu su se tada nalazile ovce. Na tom krovu tora postavili smo zastore od ćebadi, a zatim je na binu izašao naš horski sastav sa dirigentom Prznicom. Ćebad su razmakli, a naš dirigent je dao znak za početak himne. U jednom trenutku ispred nas je nestao dirigent, a mi dobro uvježbani, nastavili smo pjevati bez njega, jer smo vidjeli da je pod njim popustio pleter i da je propao u tor, među ovce. Pošto se nije mogao vratiti kroz rupe kroz koju je propao, iz tora je izašao na vrata kroz koja ovce ulaze. Zajedno sa uplašenim ovcama, stao je ispred nas i nastavio da diriguje kao da se ništa nije dogodilo. Kada smo završili sa programom nastao je smjeh i počeli smo zadirvivati našeg dirigenta.

Od Foče do Zelenih Bara u Srbiji

DAVID GAČE SA

Došlo je četvrto ratno ljeto. Brigada se nalazila u širem rejonu Foče, iscrpljena i brojno oslabljena u sedmoj neprijateljskoj ofanzivi. Pripremala se za predstojeće napore marševe i borbeno dejstva. Moralno-političko stanje i borbeni moral je bio na zavidnoj visini. U to vrijeme neprijatelj je pojačao svoju aktivnost i nastojao da po svaku cijenu zadrži posjednuta uporišta u zahvatu drumskih i željezničkih saobraćajnica. U julu 1944. krenuli smo na dug marš. Nakon deset dana prešli smo put od Foče do Berana. Treća četa je povremeno određivana u bočna osiguranja, a povremeno smo vodili borbu, razvijali se u borbeni poredak, potiskivali neprijatelja i tako savladivali ispresijecane i teško prohodne terene. Između Bijelog Polja i Berana prešli smo na desnu obalu Lima i smjestili se u širem rejonu Dragosave. U to vrijeme neprijatelj je pokušavao da zauzme Andrijevicu i ugrozi Berane. Zbog toga su uslijedile užurbane pripreme za predstojeća borbeno dejstva: delila se municija, podešavala oprema, održavali partijski i skojevski sastanci. Na licima boraca se ogledalo raspoloženje i spremnost za predstojeće borbe. Orni za šalu, jedan drugom su dobacivali razne dosjetke.

Sumrak se bio spustio i 3. četa je krenula na zadatak u pravcu Smiljevice. Kretali smo se užurbano, ali uslijed velike udaljenosti i teškog terena nismo uspjeli da na vrijeme posjednemo polazne položaje, tako da smo se po svanuću zadržali na dostignutoj liniji. Lijevo od nas nalazila se 2. četa našeg bataljona. Imali smo dovoljno vremena da se temeljno pripremimo za planirani napad na Smiljevicu. Komandir čete, sa komandirima vodova, izvršio je neposredno izviđanje neprijateljevih položaja. Po povratku, borci su obavješteni o sistemu neprijateljeve odbrane. Naglašeno je da uporište brane Nijemci i balisti. Položaji su bili pogodni za odbranu sa mogućnošću i unakrsne vatre. To je namevalo potrebu za energičnim napadom, a veliki značaj trebalo je da ima puškomitraljeska vatra. Potrebno je bilo i formirati bombaške grupe po vodovima. Pošto su obavljene dobre pripreme i postavljeni precizni zadaci, četa je po padu mraka, noću između 22. i 23. jula, krenula na polazni položaj, koji je bio u neposrednoj blizini neprijateljevih utvrđenja. Na dati znak, 1. bataljon je krenuo u napad. Treća četa je otvorila jaku vatru, a zatim silovito krenula naprijed približavajući se liniji juriša. U tom prvom naletu borci su zauzeli nekoliko isturenih bunkera i vatre-nih tačaka. Neprijatelj je pružao sve žešći otpor i vidjelo se da želi po

svaku cijenu da zadrži posjednute položaje. Nekoliko puta četa je kretala na juriš, ali bez uspjeha. Brisani prostor i unakrsna vatra nisu dozvoljavali da ovlada prednjom linijom rovova. U jednom od često ponavljanih juriša bili smo dočekani još snažnijom vatrom. U tom trenutku, politički komesar čete Dura Lazić, smrtno ranjen, zanio se u stranu i pao na zemlju. Istovremeno se pronijela vijest da je i komandir čete Nikola Ilijašević ranjen u ruku. U tom okršaju poginulo je i bilo ranjeno još nekoliko boraca. Bilo je uzaludno i dalje jurišati i trpiti gubitke, pa je naređeno da se četa povuče na polazni položaj. Poginuli i ranjeni borci su izneseni i četa je organizovano posjela nove položaje. Ubrzo je dan smijenila noć, i sa istoka se prosula rumen, najavljujući lijepo vrijeme. Na licima boraca bila je primjetna tuga za izgubljenim borcima, a posebno za političkim komesarom čete i ostalim poginulim koje je trebalo što dostojnije sahraniti. Cijela 3. četa je bila na okupu, a zamjenik političkog komesara čete Zaim Hadžiisaković, sa nekoliko dirljivih riječi, oprostio se od poginulih. Borci su nijemo slušali riječi oprostaja, a u mislima su im se preplitale riječi njihovog komesara koji ih je pri posljednjem jurišu bodrio. Neki su se sjećali dana kada je Đura Lazić, u najljepšoj mladosti, sa 22 godine, iz svog rodnog sela Ahmetovca kod Bosanskog Novog stupio u redove NOV prvih dana ustanka 1941. godine. Navirale su jedna za drugom misli o komesaru koji je bio primjeran komunist i uzoran borac. Prešao je ponosito borbeni put od Bosanske krajine do Cakora u Crnoj Gori. Lica boraca postajala su još tužnija kada su se misli prenosile i na ostale borce koji su te noći hrabro pali, časno izvršavajući postavljeni zadatak.

Pošto su jedinice 6. istočnobosanske brigade zauzele Cakor, bili su stvoreni uslovi da se krene preko novopazarske zaravni u pravcu Kopaonika. Uslijedio je marš, koji je trajao pet - šest dana. U toku kretanja više puta smo se sukobili sa neprijateljem. Vodili smo borbe kod Orahova i u Suvom Dolu, i sve se više približavali Kopaoniku. Kretali smo se u sastavu bataljona, terenom koji je bio pretežno pošumljen i ispresijecan strmim jarugama. U toku noći kiša je povremeno padala, a u svitanje je prestala. Ali, sumaglica se zadržala pri zemlji. Vreme je bilo veoma pogodno za postizanje iznenađenja. Odjednom smo se našli pred neprijateljevim uporištem Gornja Jošanica. Branili su ga Nijemci i muslimanska milicija, jačine od oko 80 vojnika. Posle kraćeg izviđanja, prešlo se u iznenadni napad sa svih strana. Naša četa je 31. jula iz pokreta prešla Jošanicu i našla se iza leđa neprijatelja, na sjeveroistočnim padinama kose, sprečavajući njegovo izvlačenje u pravcu Novog Pazara. Bataljoni su iznenadno i energično izveli napad. Borba je trajala kratko, otpor je slomljen i neprijateljski vojnici su po grupama pokušali da pobjegnu, ali su uletjeli u borbeni raspored 3. čete i bili zarobljeni. Tako je jedna grupa Nijemaca izbila pred 3. vod naše čete. Na upozorenje da se predaju, podigli su ruke u vis, dok su dvojica pokušala da pobjegnu. Kada su pomislili da su umakli, svratili su na jedan potok da se napiju vode, ali je u tom trenu mitraljeski rafal jednog smrtno pokosio, a drugi

je bio teže ranjen. Kod njih smo našli dva ranca puna sanitetskog materijala, dve puške, pištolj i mnogo municije. Neprijatelj je bio potpuno iznenađen i brzo savladan, a naše jedinice nisu imale gubitaka. Neprijatelj je imao oko 30 mrtvih i veliki broj zarobljenih vojnika, a veoma mali broj je uspio da umakne prema Novom Pazaru. Zaplijenjeno je sve naoružanje i 10 konja.

Po završetku borbe 2. krajiška brigada se okupila na jednoj zaravni sjeveroistočno od Jošanice. Izvršena je analiza protekle akcije i raspoređeno naoružanje i municija po jedinicama. U četi se osjećala radost. Svi su bili raspoloženi i orni za nove napore i predstojeće borbe. Borci su pojedinačno i grupno pjevušili partizanske pjesme, šalili se i pričali razne zgode i nezgode. Stigli su i kuvari sa kazanima, i počela je podjela hrane. Poslije večere svi smo očekivali nešto duži odmor, ali je ubrzo uslijedilo naređenje za pokret.

.

Pošto je borcima saopšten značaj presijecanja ibarske saobraćajnice i zauzimanja Kopaonika, nije im teško padalo danonoćno marševanje. Maršovali smo od Gornje Jošanice do Ibra nekoliko dana, sa kraćim odmorima. Tako smo se 3. avgusta u popodnevnom časovima našli u neposrednoj blizini Ibra i uporišta Rudnica. Tu smo dobili podatke o snagama neprijatelja koji je zaposjeo sve važne objekte duž željezničke i drumske saobraćajnice od Kosovske Mitrovice prema Raškoj i Kraljevu. Užurbano su obavljene pripreme. Borci su upoznati sa konkretnim zadacima u predstojećim borbenim dejstvima. Napomenuto je i to da posjednuta uporišta brane Nijemci, belogardejci, Bugari i domaći izdajnici - četnici.

Po padu mraka, noću između 3. i 4. avgusta, 3. četa 1. bataljona krenula je ka Ibru. Dobila je zadatak da iz pokreta pregazi Ibar i postavi se između rijeke, željezničke pruge i drumu radi obezbjeđenja lijevog krila našeg bataljona, koji je, u sadejstvu sa 2. bataljonom, napadao utvrđenje Rudnicu. Treća četa je zagazila u talase hladnog Ibra i brzo se našla na desnoj obali. Još nismo ni posjeli položaje, a od Raške je naišao oklopni voz. Propustili smo ga u željezničku stanicu, jer je to u tom trenutku bilo najcelishodnije. Ispred čete je bila ravnica. Borci su se rasporedili na određenoj liniji i s obzirom na ravan teren, odmah pristupili ukopavanju za ležeći stav. Noć je bila tiha i topla. Na položaju se našla i kamara slame od tek pokošene pšenice, što su borci iskoristili za prostirku u plitko iskopanim rovovima. U tim rovovima sa slamom borci su se malo zagrijali, te umorni od prethodnog marša zadrijeti, a neke je san obuzeo. Budnost je tako znatno popustila, što nam se kasnije i osvetilo.

Napad na željezničku stanicu i Rudnicu počeo je oko 22 časa. Drugi bataljon i dvije čete 1. bataljona silovito su napale neprijateljevo uporište. Borba se sve žešće rasplamsavala. Neprijatelj je uputio jače izviđačke dijelove iz Raške kao pomoć za odbranu Rudnice. Neprijateljeve snage su se kretale na biciklima - nečujno, i odjednom su se našle ispred borbenog rasporeda naše čete. U prvi mah su bili zbunjeni, a zatim

su sišli sa bicikla i otvorili vatru po našem borbenom rasporedu. U tom prvom naletu nekoliko naših boraca bilo je ranjeno, a puškomitraljezac Rade Bojović, rođen u selu Vražilica kod Rogatice, bio je smrtno pogođen. Opuštenost na borbenom zadatku nam se osvetila, ali su nas rovovi, koje smo te večeri iskopali, što u ranijim borbama nismo činili, spasili od većih gubitaka.

Jako smo bili iznenađeni, brzo smo se sredili, otvorili jaku vatru, a zatim krenuli na juriš. Borba se vodila na bliskom odstojanju, i neprijatelj je odbačen uz znatne gubitke. Komanda čete je shvatila da se na toj čistini ne može održati, pa je naređeno da četa, i pored toga što je situacija pred nama bila nejasna, pod jačim obezbeđenjem lijevog krila, pređe drum i posjedne pogodnije položaje na kosama prema Kopaoniku.

Povoljna okolnost za nas je bilo to što su se četnici od borbe koja je vođena na Rudnici uplašili i napustili položaje, koje smo mi u toku noći posjeli. Te noći jedinice 1. i 2. bataljona nisu uspjele da zauzmu uporište Rudnicu, tako da su se i oni sjutradan, 4. avgusta, našli na položajima prema Kopaoniku. Sa ostalim četama našeg 1. bataljona 3. četa je u zoru uspostavila vezu i u toku cijelog dana vodila teške borbe sa neprijateljem koji je po svaku cijenu nastojao da deblokira željezničku i drumsku saobraćajnicu.

.

U okviru borbenih dejstava 3. čete od jula do oktobra 1944, borba vođena 24. oktobra između Gornjeg Milanovca i Čačka znatno se razlikovala od borbi koje su ranije vođene.

Prvi bataljon 2. krajiške brigade maršovao je od Topole, preko Gornjeg Milanovca, ka Zapadnoj Moravi radi blokiranja drumske saobraćajnice Kraljevo - Čačak. Na južnim padinama planine Vraniće komandir čete Nikola Ilijašević je u štabu bataljona primio zadatak da sa četom krene prema Zelenim Barama radi izviđanja terena. U toku kretanja nismo ništa sumnjivo primjetili. Nijemci su nas, po svoj prilici, ranije uočili, prikrili se u jednom usjeku puta i propustili, tako da su nam ostali iza leđa. Odjednom su nas plotuni puškomitraljeza, automata i pušaka zasuli u bok i s leđa sa veoma bliskog odstojanja, sa možda svega 50 - 100 metara.

Za trenutak, miris baruta se izmiješao sa dimom i obavio poprište. Bili smo potpuno iznenađeni. To je kratko potrajalo i uslijedila je komanda da se obrnutim streljačkim strojem krene na juriš. Neke borce je obuzelo ogorčenje zbog izginulih i ranjenih drugova i svom žestinom su se sjurili na Nijemce. Drugog izlaza u takvoj situaciji i nije bilo, nego prsa u prsa. Neprijateljevi vojnici su se u tom trenutku uz očajnički otpor, morali povući, pretrpjevši osjetne gubitke. Oni nisu očekivali takav obrt situacije. Borba je potrajala još neko vrijeme, možda oko dva časa, a zatim je zavladala tišina.

Treća četa je u toj borbi imala velike gubitke. Možda među najtežim u toku narodnooslobodilačkog rata. Iznenadni rafali neprijatelja smrtno su pokosili pomoćnika komesara čete Zaima Hadžiisakovića, omiljenog, veoma poštovanog i cijenjenog druga. Skromnost i poštenje

su ga krasili na svakom mjestu. Rođen je 1922. godine u Banjaluci. Stupio je u NOB 1942. i prešao borbeni put od Bosanske krajine do Srbije. Bio je veoma hrabar i primjieran komunista. Polagao je, kao rijetko ko, puno pažnje svom političkom uzdizanju. Svaki slobodan trenutak, dok su se drugi odmarali, on je proučavao marksističku literaturu do koje je mogao tada doći.

U toj borbi život je izgubio i zamjenik komandira čete Milan Kantar Mićo. Rođen je 1924. godine u Gornjem Iipniku kod Sanskog Mosta. U NOB je stupio 1942. godine. U borbi se isticao kao hrabar borac i primjieran starješina, zbog čega je bio omiljen među borcima.

Među poginulima toga dana bilo je još sedam hrabrih boraca: Tadija Janićijević, Bogosav Đuraković, Stojan Kotarac, Ljubomir Lukić, Žarko Mitrović, Božo Popović i Dragoljub Marković, a oko deset boraca bilo je lakše i teže ranjeno. Samo dva dana kasnije, na Zelenim Barama u borbi sa Nijemcima, ponovo je ranjen komandir čete Nikola Ilijašević, tako da je gotovo cijela komanda čete bila izbačena iz stroja.

Međutim, masovni priliv novih boraca u četu uslovio je da se tako teški gubici ne odraze negativno na borce. Naprotiv, u četi je moralno - političko stanje bilo dobro i borbeni moral na zavidnoj visini, tako da se jedinica i u narednim borbama uvijek isticala, na šta su preživjeli borci i starješine bili ponosni.

Dva primjera odnosa naroda prema svojoj vojsci

HUSEIN MEŠANOVIĆ

Ranjen sam u nekom selu kod Trnova. Minobacačka granata je udarila blizu i bio sam izranjavan gelerima na više mjesta po nogama, a uz to sam i kontuzovan. Svijesti sam došao u brigadnoj bolnici u Foči.

Rane sam malo zaliječio i vratio u jedinicu. Ali, za kratko. Dugi i teški marševi učinili su svoje. Rane su mi se pozlijedile, morao sam ponovo u bolnicu, gdje sam zaradio i tifus.

Krajem aprila 1944. našli smo se u selu Izgori, hercegovačkom selu, na tromedi Bosne, Crne Gore i Hercegovine. Selo je prostrano, sa više zaselaka između Volujka i Zelengore. Na velikoj je nadmorskoj visini, pa iako je kraj aprila, snijeg je još veliki.

U selo smo stigli poslije dvanaestočasovnog marša preko Zelengore. Dva konja sam promijenio - jedan je baldisao, a drugi lipsao. Više nije bilo konja za mene. Vodile su me ispod ruke bolničarke i zdraviji bolesnici i ranjenici. Ono obuće što sam imao raspalo se. Ostao sam bos, a iz čarape su virili prsti oteklih nogu.

Jedva se i sa velikim naporom krećem. Sam sebi izgledam jadno. Drugima još jasnije. Sa svojih sedamnaest godina bio sam mali, sitan, mršav, izranjavan. Bio sam gladan kako samo tifusar može biti gladan. Izgledao sam, kako tifusar može izgledati. Jedan mještанин, seljak, stariji čovjek, jak i plećat, brko, dugo me je gledao. U jednom trenutku sjeo je u snijeg, izuo opanke i skinuo šarene vunene čarape i pruži mi ih.

- Evo, uzmi, ja ću se već nekako snaći - rekao je.

Nisam znao šta da mu kažem. Briznuo sam u plać. To je sve što sam mogao izraziti punog srca u tom momentu.

Na žalost, ne znam mu ime. Ne znam taćno ni zaselak. To mi je i danas ųao. Ali, ko je onda vodio o tome računa.

Zaštitna ćeta štaba 2. krajiške brigade prešla je poslednja Drinu kod sela Badovinaca (Loznica), sa politićkim komesarom brigade Idrizom Ćejvanom, noću 17/18. decembra 1944. godine.

Treba da prećdemo cestu Zvornik - Janja, koju drže Nijemci i, s vremena na vrijeme, prolaze njemaćke kolone u oba pravca. Jedinice brigade koje su ranije prešle sa druge su strane ceste.

Zadužen sam da pronaćdem vodića.

Svraćamo u nekoliko kuća. Sve su prazne. Već tri dana ovdje se vode teške borbe, pa je narod pobjegao. Sve ostavio, samo glavu da spaše.

U jednoj kući nalazimo ženu sa četvoro djece. Žena je polugola. Na njoj nekakva haljina kao spavačica. Prljava i pocijepana. Djeca spavaju pokrivena sijenom. Ona na ognjištu loži vatru i čuva da se sijenom ne zapali. Uz vatru drijema.

Pitamo je ima li nekoga u blizini ko bi nas mogao odvesti do ceste.

- Nema, svi su pobjegli - kaže - ja ću vas odvesti.

To kaže kao da je samo čekala da dođemo.

- Šta ćeš sa djecom? - pitam je.

- Probudiću najstarije da ih čuva dok se ne vratim - govori i već budi mališana. I dječaćić je u nekakvim ritama. Ustaje bez riječi. Ona mu daje upute šta će raditi.

- Imaš li šta obući?

- Nemam, ali ništa, ja sam naučila - kaže kao da je normalno krenuti tako obučen u mrzlu decembarsku noć.

Dugo mislim da li da je povedem. Nemam izbora. Moram.

U rancu imam nešto veša, skidam ga i pružam joj.

- Evo ti, ovdje ima par košulja i veša, prekroj djeci - kažem joj.

Ona me samo pogleda. Nije odbila, niti se zahvalila. Zbunila se i nije znala šta da kaže. Uz put nam kaže da joj je muž u partizanima.

Vodila nas je dva-tri kilometra i dovela blizu ceste. Više nam nije bila potrebna. Komandir je dao patrolu da je otprati do kuće dok mi ispitamo mjesto prelaza.

Dugo poslije, pa i danas, nosim sliku djece koja spavaju pokrivena sijenom i polunage majke koja noćima bdi nad njima. »

U borbama od Ivangrada do Dravograda

SELMAN LIČINA

Bili smo uplašeni od naleta raznih formacija ondašnje vojske, počev od četnika i Italijana, koji su 6. januara 1943. napali moje rodno selo Korita i sela sa desne strane rijeke Lima. Tada je popaljeno naše selo, mojeg oca su ubili, a majku teško ranili. Bježali smo kad god smo čuli da se u pravcu našeg sela kreće neka vojska. Tako je bilo i 27. jula 1944, kada smo obaviješteni da se iz pravca Ivangrada, preko Gornjeg Bihora (predeo Sandžaka), prema našem selu kreće neka vojska. Uplašili smo se i odmah pobjegli u pravcu Peštera, tačnije ka selu Borovštica. Toga dana moj mlađi brat Islam čuvao je ovce u neposrednoj blizini sela Borovštice, na tamošnjim pašnjacima. Pošto se bližio mrak, pošao sam da ga potražim. Tada sam se sreo sa grupom partizana, koji su me upitali kuda idem. Pošto sam im odgovorio, zamolili su me da ih povedem do sela Bračaka (na Pešteru), ukoliko znam gdje je to. Odgovorio sam im da znam i pristao da ih povedem. U selo Bračak stigli smo oko 22 časa, gdje smo i prenoćili u kući Avdula Čosovića. Sjutradan, 28. jula 1944, pokupili su nas oko 60 civila, nakon čega nam se Dušan Sovilj, komandant 3. bataljona 2. krajiške brigade, obratio kraćim govorom, o ciljevima NOB-a. Zatim je nas sve pozvao da dobrovoljno stupimo u redove boraca za oslobođenje naše zemlje.

Od nas oko 60 dobrovoljno se prijavilo 18, a među njima bio sam i ja. Raspoređeni smo po četama - na tri grupe - po šestorica u svakoj. Mene sa još pet drugova, Zejnelom Mekićem, Huseinom Agovićem, Zećom Agovićem, Nedžibom Kurgašom i Džemom Ličinom, odredili su u 2. četu bataljona, čiji je politički komesar bio Mustafa Gluhić. Komesar nam je detaljno objasnio ciljeve borbe i njen značaj, kao i sastav boraca (nacionalni i socijalni). S obzirom na to da smo nas šestorica bili Muslimani, Mustafa nam je odmah rekao da je i on Musliman i da u tim jedinicama ima boraca svih nacionalnosti, kao i da se ne pravi nikakva razlika prema nacionalnoj pripadnosti, jer je to zajednička vojska za oslobođenje svih naroda i narodnosti Jugoslavije, u kojoj se razvija bratstvo i jedinstvo.

Od nas šestorice rat su preživjela četvorica: Nedžib Kurgaš, Zećo Agović, Džemo Ličina i ja mada smo Nedžib i ja ratni invalidi. Zejnel Mekić i Husein Agović poginuli su. Zejnel Mekić je poginuo 16. januara 1945. u okršajima sa Njemcima u okolini Čelića kod Lopara, a Husein Agović 27. jula 1945. od bande koju je gonio u okolini Slovenske Bist-

rice. Ranjen sam 20. avgusta 1944. u borbi sa četnicima u okolini Aleksandrovca, a Nedžih Kurgaš je teško kontuzovan u borbi sa Nijemcima kod sela Koznik, u januaru 1945. godine.

Po stupanju u jedinice NOV, prema potrebi i zadacima, kretali smo se preko Sandžaka, vodeći borbe i oslobađajući mjesta. Vodili smo borbe protiv Nijemaca, četnika i ostalih slugu okupatora. U selu Bračak zadržali smo se, 28. i 29. jula, a 30. jula stigli smo u selo Gajiće. Iz tog sela 31. jula, došli smo u Goševo, u neposrednoj blizini Novog Pazara. Nastavljajući pokret, 1. avgusta, stigli smo na planinu Rogozina, takođe kod Novog Pazara, gdje smo imali oštre okršaje sa Nijemcima, koje smo razbili. Na toj planini, tačnije na njenim obroncima u blizini Ibra, odmorili smo se 2. avgusta, kada smo proslavili i dan osnivanja 2. krajiške brigade. Noću, 3. avgusta, napali smo uporišta Nijemaca na Ibru na pruži Raška - Kosovska Mitrovica (današnja Titova Mitrovica), tačnije na prostoru Rudnica - Lešak - Leposavić, i frontom širine od oko 12 kilometara. Tu su Nijemci imali jaka utvrđenja i pružili su nam jak otpor, koristeći savremenu tehniku i ubacujući stalno pojačanja, budući da su nastojali da po svaku cijenu spriječe prodor naših trupa u Srbiju. Borbe za savladavanje te neprijateljske linije bile su veoma oštre i teške, pa smo tek trećeg dana uspjeli da forsiramo Ibar i produžimo pokret uz planinu Kopaonik, gdje smo stigli u zoru 7. avgusta (na sam vrh Kopaonika - Pančićev vrh). Tu su nas napale jake četničke snage. Vođena je borba 7. i 8. avgusta, nakon čega smo uspjeli da ih razbijemo. Naredne borbe su vođene opet sa četnicima, 26. avgusta, kod Aleksandrovcu. I tu, nakon trodnevnih okršaja uspjeli smo da ih razbijemo. Kod Topole, 17. oktobra 1944. prvi put smo se sreli sa jedinicima Crvene armije, koje su se spremale da uzmu učešća u borbama za konačno oslobodenje Beograda.

Vodeći neprestane borbe, uz manje pauze, nastavljali smo nadiranj, preko Gornjeg Milanovca, ka Čačku, Užičkoj Požegi, Bajinoj Bašti, da bismo 14. i 15. decembra 1944, u neposrednoj blizini Loznice, prešli Drinu i stupili na teritoriju Bosne, kod mjesta Janja, nedaleko od Bijeljine. Na teritoriji Bosne vodili smo borbe oko Bijeljine, Brčkog, Čelića, Kozluka, Zvornika, Tuzle i na ostalim mjestima sve do aprila 1945, kada smo prešli na teritoriju Hrvatske i nastavili borbe prema Sloveniji: preko Županje, Slavonskog Broda, i dalje, sve do Dravograda u Sloveniji.

U Dravogradu smo vodili borbe sve do konačne kapitulacije Njemačke, odnosno do 15. maja. Jer, i poslije zvanične kapitulacije Njemačke - poslije 9. maja 1945, dosta jake njemačke snage, sa četničkim i ustaškim formacijama i ostalim izdajnicima, oko 100.000 vojnika, pružale su snažan otpor želeći da pređu na austrijsku teritoriju radi predaje Englezima i Amerikancima. Neznatan broj tih jedinica uspio je, a ostale smo razbili i zarobili.

Poslije 15. maja 1945. ostao sam na tromedi jugoslovensko-austrijsko-italijanske granice, nedaleko od Bistrice, sa svojom jedinicom sve do 20. oktobra 1945, kada sam kao mlade godište demobilisan.

Pokret preko Peštera ka Ibru

HASIBA BAKALOVIĆ

Kada je naša brigada krajem jula 1944. u okolini Berana bila izvjesno vrijeme van borbenih dejstava, u 3. bataljonu, pored odmora, svoje slobodno vrijeme iskoristili smo i u druge svrhe, veoma neophodne za svaku slijedeću borbu.

Svako se prihvatio svoga posla. Borci su čistili oružje, sprovedene su higijenske mjere - dezinfekcija i čišćenje odijela i veša boraca. Provjeravano je također i zdravstveno stanje boraca. Bolničarke u vodovima i četama, svoj oskudni sanitetski materijal, sa cijedom koji je napravljen od drvenog pepela i vode, prale su zavoje i sortirale ih, sterilisale pribor (pincete, gazu i tufere). Nastojalo se, da se dobije bar koja kap rakije da bi je iskoristili kao dezinfekciono sredstvo, za sanaciju raznih upala, žuljeva i ojeda, što se često pojavljivalo na nogama boraca zbog pješaćenja, a i za spravljanje dobrog čaja za prehladene borce.

Posao se odvijao kao da se predviđao neki značajan događaj. Ubrzo su članovi KP i SKOJ-a na kraćim sastancima od političkog i vojnog rukovodstva obavještavani za divizijsku zapovijest o pokretu za Srbiju. Poslije toga, svim borcima je objašnjen značaj ovoga pokreta. Takođe nam je objašnjeno, da nas na tome pokretu čekaju mnoge neprijateljske prepreke, a uz to i prelaz preko rijeke Ibra. Od boraca je zahtijevana maksimalna ozbiljnost, izdržljivost i hrabrost.

Na peštarskom području naišli smo na napuštena muslimanska sela. Jedne noći, poslije borbe sa neprijateljskom milicijom, smjestili smo se u te napuštene kuće da se malo odmorimo i da odspavamo. Kada smo rano ujutro krenuli iz toga sela, idući kosom, iznad jedne velike kotline, primjetili smo u njoj puno ljudi, žena i djece, a bilo je i stoke zaprežnih kola, natovarenih raznim stvarima.

Nekoliko starješina iz štaba brigade i 3. bataljona, u pratnji nekoliko boraca, među kojima je bila i referent saniteta bataljona Zelkida Mešković, najavili su se i sišli u kotlinu. Išli su u susret grupi muškaraca tih izbjeglica. Bile su to izbjeglice ispred našeg nastupanja, zastrašene neprijateljskom propagandom. Kada su okončani razgovori sa ovima, nastalo je komješanje među tim svijetom, koji je počeo odmah da se vraća kućama.

U daljem pokretu, pored kraćih sukoba sa neprijateljskim mjesnim milicijama, izveden je i napad na žandarmerijsku stanicu u Gornjoj Jo-

sanici. U ovoj borbi, teže je ranjen u nogu borac 1. bataljona Ibrahim Kurbašić iz Tuzle. U razgovoru sa njim, zamolio me je da vidim, da li je dobro previjen.

Neki od zarobljenih milicionera, da bi opravdali svoju neprijateljsku pripadnost i time olakšali svoj položaj, s namjerom da ih pustimo da i dalje ostanu kod svojih kuća, bezuspješno su molili za pomoć od nekih naših boraca - Muslimana. Oni su ih, međutim, ismejivali, dok ih je Zelkida Mešković nazvala kukavicama, govoreći im, kako se ne stide nas žena i kako bi htjeli dobiti slobodu na tanjiru.

Tom prilikom, dosta je tih zarobljenika stupilo u našu brigadu, a one, kako ih je nazivala Zelkida, kukavice, puštene su kućama.